

بسم الله الرحمن الرحيم

خواش هنرهای تزئینی وابسته به معماری در مذاهب قزوین

دکتر جمال الدین منجی

استادیار دانشگاه آزاد اسلامی واحد قمین

دکتر حسین سلطانزاده

دانشیار دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی

دانشگاه آزاد اسلامی قزوین

۱۳۹۷

سرشناسه	:	سهیلی، جمال‌الدین، ۱۳۵۵ -
عنوان و نام پدیدآور	:	خوانش هنرهای تزئینی وابسته به معماری در فضاهای مذهبی قزوین/تالیف جمال‌الدین سهیلی، حسین سلطان‌زاده.
مشخصات نشر	:	تهران: دانشگاه آزاد اسلامی، سازمان چاپ و انتشارات؛ قزوین: دانشگاه آزاد اسلامی، واحد قزوین، ۱۳۹۷.
مشخصات ظاهری	:	۱۸۷ ص.: مصور بخشی رنگی، جدول؛ ۲۲×۲۹ س.م.
شابک	:	978-964-10-5227-2
وضعیت فهرست‌نویسی	:	فیا
یادداشت	:	کتابنامه.
موضوع	:	ایران -- قزوین -- معماری
موضوع	:	Architecture -- Iran-- Qazvin
موضوع	:	قزوین -- آثار تاریخی
موضوع	:	Qazvin (Iran) -- Antiquities
شناسه افزوده	:	۱۳۳۵ -سلطان‌زاده، حسین،
شناسه افزوده	:	دانشگاه آزاد اسلامی. سازمان چاپ و انتشارات
شناسه افزوده	:	Islamic Azad University Publication
شناسه افزوده	:	دانشگاه آزاد اسلامی. واحد قزوین
رده‌بندی کنگره	:	۳۹۷ س ۹ ق ۴ / ۱۴۸۶ NA
رده‌بندی دیویی	:	۷۲۰ / ۱۵۳۰۲۲
شماره کتابشناسی ملی	:	۱۲۲۴۸۱

عنوان	:	خوانش هنرهای تزئینی وابسته به معماری در فضاهای مذهبی قزوین
تألیف	:	دکتر جمال‌الدین سهیلی، دکتر حسین سلطان‌زاده
ناشر	:	سازمان چاپ و انتشارات دانشگاه آزاد اسلامی دانشگاه آزاد اسلامی قزوین
طرح جلد و صفحه‌آرایی	:	با همکاری پریسا زرآبادی‌پور و مهدخت کیانی
ویراستار	:	با همکاری مریم شوریده
سال انتشار	:	۱۳۹۷
نوبت چاپ	:	اول، ۱۳۹۷
شمارگان	:	۲۰۰۰ نسخه
قیمت	:	۲۰.۰۰۰ تومان
شابک	:	۹۷۸-۹۶۴-۱۰-۵۲۲۷-۲

کلیه حقوق چاپ و نشر برای ناشر محفوظ است

ساختمان مرکزی: قزوین، بلوار نخبگان، دانشگاه آزاد اسلامی قزوین ۳۳۶۷۵۷۸۷-۲۸

مرکز پخش: ۳۳۶۸۸۰۵۸-۲۸

مراکز فروش تهران: سیمای دانش، نشر کتاب دانشگاهی، کیان رایانه، عابد، علوم پویا، دیانت

آدرس سایت: www.qiau.ac.ir

پست الکترونیک: spc@qiau.ac.ir

فصل یکم: مبانی

مسجد جامع قزوین... ۵

مسجد النبی

- ❖ هنر آجرکاری... ۱۰
- ❖ هنر کاشی کاری... ۱۲
- ❖ هنر کتیبه نگاری... ۲۶
- ❖ هنرهای چوبی... ۴۱
- ❖ هنر گچ بری... ۴۲

مسجد جامع

- ❖ هنر کاشی کاری... ۴۴
- ❖ هنر کتیبه نگاری... ۶۳
- ❖ هنرهای چوبی... ۷۸

مسجد مولاووردیخان

- ❖ هنر کتیبه نگاری... ۸۵

فصل دوم: مبانی

نظام آموزشی مدارس علوم دینی... ۹۵

مسجد مدرسه سردار

- ❖ هنر کاشی کاری... ۱۱۲
- ❖ هنر کتیبه نگاری... ۱۱۵

مسجد مدرسه شیخ الاسلام

- ❖ هنر کاشی کاری... ۱۱۸
- ❖ هنر کتیبه نگاری... ۱۲۱

فصل سوم: مبانی

آرامگاه امامزاده شاهزاده حسین (ع) در قزوین... ۱۲۵

امامزاده حسین

- ❖ هنر کاشی کاری... ۱۳۲
- ❖ هنر کتیبه نگاری... ۱۵۵

مزار حمدالله مستوفی

- ❖ هنر آجرکاری... ۱۷۸
- ❖ هنر کاشی کاری... ۱۷۹
- ❖ هنر کتیبه نگاری... ۱۸۱

مقدمه

در تاریخ تمدن بشری معماری، از کهن‌ترین هنرها می‌باشد که همواره با نیازها، افکار، عقاید و آدیان وی همراه بوده است. در این میان از آثار تاریخ معماری، می‌توانیم ردی از خواست انسان‌ها در تزیین و آراستن محیط زندگی را ببینیم. این‌طور به نظر می‌رسد معماران سنتی برخلاف بسیاری از معماران جدید، تجربه‌ای عالی و واقعیت‌محال مورد استفاده خویش داشته و شناختی شهودی و درعین‌حال تجربی به تزیینات داشتند.

در معماری گذشته ایران اغلب سائین‌ها با مصالح خام، گچ، کاه‌گل و چوب بنا شده و این مصالح به طرز شگرفی با زندگی ایرانیان تناسب داشته است. خاک، کاشی، چوب و یا سنگ با مصالح مشابه ترکیب شده و معماران ایرانی از آن‌ها برای تزیین بناها کمک گرفته‌اند. لذا شناساندن میراث فرهنگ و هنرهای ملی و اسلامی که از سوی هنرمندان گذشته تنها به امانت نهاده شده، یکی از وظایف ملی و میهنی ماست. شکوفایی هر تمدنی نمودش را می‌تواند در هنر آن دوره بیابد، خصوصاً هنری که از زندگی مردم برگرفته نباشد. به عبارتی دنیای هنر جدا از دیگر پدیده‌های اجتماعی و فرهنگی نیست و هنرمند تافته جدا بافته نیست. تجربه‌ای که مبدأ آن عشق به تاریخ ارزش‌های سرزمین است. هنرهای مختلف از قبیل نقاشی، خوشنویسی، تذهیب و یا در ساختن گنبد، محراب‌ها، درب‌ها، پنجره‌ها و شیشه‌ها شکفته بروز پیدا می‌نموده و شکل‌های به خود می‌گرفته است. به‌طور مثال در معماری ایرانی، آجر تنها پرکننده جرزها و جداکننده فضاها از یکدیگر نیست بلکه به‌عنوان یک عنصر چندمنظوره در معماری ایران بکار رفته است. در دوران ابتدایی کاربرد آجر بعد اسلام، این عنصر را به‌عنوان یک جزء سازه‌ای و تزیینی در هم‌زمان با زیباترین نقش‌ها و طرح‌ها در دیوارها و پوشش گنبد و ایجاد گوشواره‌ها، مقرنس‌ها و طاق‌نماها بکار می‌برده است و در روند تکاملی آن با گچ، چینی، گره‌سازی و آجرکاری شاهکارهای بی‌مانندی را به وجود آورده است. هنگام استفاده از گچ با خلق گچ‌بری‌هایی با نقوش هندسی، گیاهی، جانوری و انسانی دنیایی بی‌نظیر را خلق و در استفاده از چوب برای پنجره‌ها و درها با بهره‌گیری از هنرهایی نظیر منبت، مشبک، معرق، کنده‌کاری، خاتم‌سازی و نقاشی روی چوب، هنر ارزشمندی را پدید آورده است. برای تزیین بنا از کاشی‌های یکرنگ، هفت‌رنگ، معرق، طلایی و یا شیشه و آئینه در اشکال ابعاد سوناگون، کمک گرفته و دنیایی سرشار از زیبایی و خلاقیت را عرضه کرده است. بخشی از عظمت و زیبایی معماری ایرانی بخصوص در دوره اسلامی، به تزیینات آن بستگی دارد. این تزیینات در تمامی ادوار اسلامی رواج داشته و در هر دوره‌ای با امکانات آن روزگاران پیشرفت نموده است.

لذا می‌توان این‌طور ادعا نمود که از دیرباز هنرهای وابسته به معماری در میان مردم ایران‌زمین از جایگاه و منزلت خاصی برخوردار بوده است. تلاش برای دستیابی به زیبایی، کمال و خلق آثار بی‌بدیع در بیشتر آثار معماری این سرزمین قابل‌رویت بوده است. بدون شک این دستاورد نتیجه تلفیق ذوق و هنر طراحان و معمارانی است که در پی آفرینش آثار ارزشمند در عصر خود بوده‌اند. تزیینات در آثار معماری از این‌جهت حائز اهمیت است که صرف‌نظر از عملکردهای ظاهری این نقوش هر نقش دارای محتوا، معنا و مفهوم خاصی بوده است.

به این اعتبار هنرمند معماری به‌واسطه شکل‌های تزیینی، دریافت درونی خودش را از جهان هستی نمودار می‌سازد. از این‌رو هر نقش و نگاری برای بیان مقصودی درونی یا عاملی برای ارتباط با اثر پیرامون خود است. در بیشتر آثار هنری هنرمند در کار خود از طبیعت الهام گرفته و کمتر دست به تقلید از آن‌ها زده است. یکی از اصلی‌ترین عوامل شناخت و فهم برای ادراک فضا در معماری به‌واسطه درک بصری جزئیات است. در این میان فرم و هندسه نه‌تنها بر کلیت بنا بلکه در اجزاء معماری و تزیینات آن نیز آشکار است. لذا استفاده از نقوش هندسی به‌واسطه ارتقای کیفی منظرسازی‌ها و اجزای تزیینی هندسی در نما قابلیت فهم صریح بر کیفیت محیط‌زیست را افزایش می‌دهد. بدون شک تزیینات وابسته به معماری اسلامی در تاریخ ایران، یکی از

پدیده‌های بزرگ هنری این سرزمین می‌باشد. با نگاهی به هنرهای سنتی ایران درمی‌یابیم که این آثار هم نقش عملکردی و هم نقش مفهومی داشته است. به عبارت دیگر، این قبیل آثار هنری در عین حال که نیازهای روزمره را تأمین می‌کردند، ذوق مخاطبان آن‌ها را نیز برای درک و فهم زیبایی ارتقاء می‌دادند.

در این راستا پناهای تاریخی از جمله اصیل‌ترین و کامل‌ترین دایره المعارف نقش‌مایه‌ها می‌باشند. مساجد، بقعه‌ها، آرامگاه‌ها و کلیساها در ایران را می‌توان عرصه‌ای در جهت خودنمایی هر چه بیشتر هنرمند ایرانی در مصور نمودن مفاهیم والا به کارگیری آرایه‌های گیاهی، هندسی و حیوانی در معماری اسلامی دانست. معمار ایرانی با استفاده از انواع آرایه‌های هندسی و گیاهی در بناهای متفاوت به نوعی این تزئینات را وسیله‌ای در جهت بیان عقاید دینی و توسعه تفکرات هنری خود قرار داده است. لذا با دریافت مفاهیم نمادین نقش و نگاره‌ها در معماری تزئینی اسلامی و گونه‌ی شکل‌گیری آن‌ها می‌توان به شناخت ذهن و تفکر معماران و در نتیجه به فرهنگ و جهان‌بینی در آن جامعه دست یافت.

بسیاری معتقدند که دوران اسلامی در ایران معماری و تمامی ابعاد مادی و معنوی انسان را در برمی‌گیرد. معماری ایرانی با تکیه بر آموزه‌های اسلام و تکیه بر پیشینه غنی خود گام‌های بلندی در جهت نزدیک کردن هرچه بیشتر انسان به تکامل هنر برداشته است. اتفاقی که با درهم آمیختن فضای معماری با تزئینات استاندارد که ریشه جهان‌بینی و اعتقادات فرد مثل معمار ایرانی دارد، رخ می‌دهد. در شکل صحیح طراحی، معماری بایستی علاوه بر کالبد یک بنا معنای خود را در عرصه‌ی تزئینات تکامل بخشد. خلاقیت معماران و طراحان به گونه‌ای و بوده است که معماری دوران اسلامی را به واسطه تزئینات بر روی بناهای مساجد، عبارت‌ها، خانه‌ها، کاخ‌ها و ... باشکوه کاملاً خلاقانه و با ابتکار بکم نظیر قرار داده‌اند. هنر معماری به خصوص معماری مساجد همیشه در تمام طول تاریخ دارای مفاهیم عمیق و غنی بوده است. نقوش و تزئینات و حتی مفاهیم به کاررفته در کتیبه‌ها آهنگ و ریتمی هماهنگ ایجاد می‌کنند که برای درک حالت معنوی مسجد بسیار مؤثر است و همیشه ذهن انبوهی از هنرمندان را به خود مشغول کرده و ذوق و خلاقیت آن‌ها را به صحنه عمل کتیبه است.

تزئینات که به عنوان عنصری مهم در شناخته شده است در معماری مساجد ایرانی نیز نقشی اساسی و بنیادی در برقراری حس وحدت در میان مردم داشته و دارد و نقش مهمی در انتقال مفاهیم دینی ایفا می‌کند. تاریخ تزئینات در معماری ایران به تعبیری نمادهایی هستند که هنرمندان برای بیان مفاهیم عمیق و ایجاد کیفیتی در فضای موردنظر خود بکار گرفته اند. نمادها و نشانه‌ها جزو جدانشدنی معماری تمدن‌های بشر در تمام نقاط دنیا بوده است و عقاید و ایدئولوژی‌های بشری نمود خود را در ساخته‌هایشان به نمایش گذاشته است. در معماری ایران کهن نیز نمادپردازی و نشانه گرایی از ویژگی‌های بارز آن به شمار می‌آید. این نماد و نشانه‌ها علاوه بر دارا بودن نقش سازمان‌دهی بین اجزا و عناصر در هر مجموعه، پیونددهنده معنوی و کارکردی فضاها با استفاده‌کنندگان آن بودند.

از مهم‌ترین مطالعاتی که تاکنون در خصوص جایگاه تزئینات در معماری ایران به انتشار رسیده است، مربوط به مقالات علمی پژوهشی و مقالات کنفرانس‌های ملی می‌باشد که با رویکردهای متنوعی به تحلیل تزئینات پرداخته‌اند ولی این آثار بیشتر به صورتی در صدد است با محوریت خوانش گونه‌های تزئینات وابسته به معماری بتواند به معرفی الگوهای طراحی این مقوله در فضاهای مذهبی ایران بپردازد. به بیان دیگر است که در قدم اول نیاز بود تا تزئینات معماری را در یک دوره تاریخی مشخص برداشت نماییم. در این راستا بناهای مذهبی شهر قزوین از جاذبه‌ها و با کمک تعدادی از دانشجویان علاقه‌مند این مرحله صورت پذیرفت. در مرحله دوم با خوانش گونه شناسی تزئینات نسبت به دستیابی به اهداف تعیین شده اقدام گردید.

بر این اساس، برای این پژوهش دانشجویان درس آشنایی با معماری اسلامی کارشناسی معماری در دانشگاه آزاد اسلامی قزوین انتخاب شدند که با همکاری بسیار عالی موجب انجام این پروژه گردیدند. در اینجا جا دارد از زحمات سرکار خانم مهندس مریم شوریده که در زمینه ویراستاری و صفحه‌آرایی تلاش ارزشمندی داشته‌اند، سپاسگزاری نماییم. همچنین از ریاست محترم دانشگاه جناب آقای دکتر موسی‌خانی که همواره از فعالیت‌های پژوهشی در دانشگاه آزاد اسلامی قزوین حمایت نموده‌اند تقدیر و تشکر می‌نماییم. در پایان از همکاران محترم معاونت پژوهشی دانشگاه و سرکار خانم دکتر مریم ارمنان که در خصوص امور انتشار این اثر فعالیت داشتند و سرکار خانم دکتر مهدخت کیایی و مهندس پریسا زرآبادی‌پور که زحمت طراحی جلد را متقبل شدند، قدردانی می‌نماییم.